

Вопросы грамматики современных пермских языков

Asztalos, Erika
Budapest

Információs és kontrasztív fókusz az udmurtban

Az udmurt mondat információs szerkezete ma még kevésbé kutatott terület. A fókusz kifejezésének nyelvi eszközeit és mondatbeli pozícióját egyelőre kevés kutatás vizsgálta az udmurtban (a pozíciókat illetően I. Tánzos 2011). Jelen tanulmányban az udmurt fókusz kapcsán a következő két kérdésre összpontosítok:

a) A mondatszerkezet mely pontjain állhat a fókusz, megkülönböztethetünk-e ún. fókuszpozíciót (vagy -pozíciókat)?

b) Van-e különbség a fókusz két fajtájának, az információs és a kontrasztív fókusznak a pozicionálásában?

Kutatásomat kérdőívekkel, négy udmurt anyanyelvi adatközlő segítségével végeztem.

A fókusz a mondat nyomatékos, hangsúlyos összetevője, „tartalmi és hangsúlyozásbeli súlypontja” (É: Kiss 2006: 117), amely a mondat legfontosabb információját hordozza. Hagyományosan két típusát szokás megkülönböztetni: Az információs fókuszt úgy definiálhatjuk, mint „az új, nem előfeltételezett, az előző diskurzusból nem kikövetkeztethető, illetve nem megjósolható információt..., illetve az azt kifejező összetevőt” (Gyuris 2006: 201). Az információs fókusz a legkönnyebben úgy azonosítható, mint a mondat azon része, amelyet egy kiegészítendő kérdésre (la.) válaszként adnánk (Patona: 2010: 5). Az (lb.) példamondatban az információs fókusz tehát az „A DISSZERTÁCIÓJÁT” összetevő (a fókuszt a szakirodalomban hagyományosan nagybetűvel szedve jelölik): (1) a. Mit ír Pisti?

b. A DISSZERTÁCIÓJÁT írja.

A kontrasztív fókusz ismertetőjegye az, hogy a mondat egy elemét szembeállítja annak lehetséges alternatíváival (Gyuris 2006: 202):

(2) Pisti A DISSZERTÁCIÓJÁT írja, nem A SZAKDOLGOZATÁT.

A magyar nyelvben mind az információs, mind a kontrasztív fókusz kifejezése ugyanazon eszközökkel, a szórend és a hangsúlyozás segítségével történik: a fókuszált összetevő közvetlenül az ige előtt, az ún. fókuszpozícióban helyezkedik el, és hangzásbeli nyomatékot kap. Bizonyos nyelvek azonban - mint például az angol, az orosz és a lengyel – két különböző szintaktikai eljárást vagy szórendi pozíciót alkalmaznak a fókusz két típusának kifejezéséhez. Az angolban az információs fókusz az ige után elhelyezkedő, hangsúlyos összetevő (3b.), míg a kontrasztív fókusz kifejezése egy speciális körülírásos szerkezet segítségével történik (4) (Gyuris 2006: 202).

(3) a. „What did John eat? 'Mit evett John?’ b. John ate an APPLE.

John evett egy alma 'John egy almát evett.'"

(4) „It was an apple that John ate.

az volt egy alma amit John evett 'Egy alma volt az, amit John evett'" (Gyuris 2006: 202)

A lengyelben – akárcsak az oroszban – az információs fókusz szintén az ige utáni pozíciót foglalja el (5), a kontrasztív fókusz viszont az ige előtt helyezkedik el (6), és – a magyarral ellentétben – akár a topikot is megelőzheti, vagyis „azt a beszélő és a hallgató által már ismert... személyt, csoportot, dolgot, stb., amelyről... a mondatban a beszélő állítást tesz” (É: Kiss 2006: 111-112), vagy két topik között is állhat (7) (Patona 2010: 14):

(5) *Jan dal ksiqzk\$ EWIE.* 'János a könyvet Évának adta'" (Patona 10)

(6) „*Jan EWIE dal ksiqzk?.* 'ÉVÁNAK adta János a könyvet'" (Patona 10)

(7) *Jan EWIE ksiqzk? dal Γ* 'János a könyvet ÉVÁNAK adta' (Patona 14)
(*Jan* 'János', *EWIE* 'Évának', *dal* 'adott' *ksiqkq* 'könyvet')

A kutatás

Kutatásom célja egyfelől annak meghatározása volt, hogy vannak-e korlátozások az udmurtban arra vonatkozóan, hogy a mondatban hol fordulhat elő fókuszált összetevő. Másfelől arra a kérdésre próbáltam meg választ adni, hogy van-e különbség a kétféle – információs és kontrasztív – fókusz szórendi pozicionálásában.

Tánczos (2011) vizsgálatai szerint a fókuszált összetevő az udmurtban általában preverbális pozíciót foglal el, de az udmurt beszélők egy részének elfogadható a mondat végén elhelyezkedő fókusz is. Ebből kiindulva a következőképpen pontosítható eredeti kérdésfelvetésünk: a preverbális fókusznak a magyarhoz hasonlóan közvetlenül az ige előtt kell-e állnia, vagy állhat az igtől távolabb is, például a topik előtt vagy két topikalizált összetevő között; a posztverbális fókusz pedig kizárólag a mondat végén állhat-e, vagy esetleg az ige és valamely posztverbális összetevő közötti helyet is elfoglalhatja.

Kutatásomat kérdőíves módszerrel, négy anyanyelvi adatközlő bevonásával végeztem. A kérdőívben két feladattípust alkalmaztam: az elsónél az adatközlőknek „egész mondatokkal” kellett válaszolniuk kiegészítendő kérdésekre, vagyis olyan mondatokat kellett válaszként írniuk a feltett kérdésekre, amelyek a kérdésben jelenlevő összetevőket is tartalmazzák (kivéve természetesen a kérdőszót). A (8)-ashoz hasonló kérdések az információs, a (9)- eshez hasonlóak a kontrasztív fókusz helyének meghatározására irányultak:

(8) Кытчы Тü толон ветлиды?

hová ti tegnap jár-PST-PL2 'Hol járt Ön tegnap?'

hová ti tegnap jár-PST-PL2 'Hol járt Ön tegnap?'

(9) Күдзэ Тü золгес яратиськоды: перепечез melyik.AccPxSG3ti erősebb-COMP szeret.PRS-PL2 perepecs-ACC яке табанез?

vagy tabany-ACC'Mit szeret Ön jobban: a perepecset vagy a tabanyt?'

A második feladattípusnál egy-egy kiegészítendő kérdéshez hét, különböző szórendű, de azonos összetevőket tartalmazó válaszlehetőség közül kellett az adatközlőknek kiválasztaniuk a kérdésre szerintük adható grammatikus válaszokat (vagy megadniuk egy szerintük grammatikus alternatív választ). A

(10) -es kérdés az információs, a (12)-es a kontrasztív fókusz pozíciójára irányult:

(11) Map Вова толон юиз?

mi Vova tegnap iszik-PST-SG3 'Mit ivott tegnap Vova?'

(12) válasz: 'Vova tegnap sört ivott'

Вова 'Vova', толон 'tegnap', сур 'sör(t)', юиз 'ivott' (iszik-PST-SG3)

a. Вова толон юиз сур.

b. Сур юиз толон Вова.

c. Вова сур толон юиз.

d. Вова юиз сур толон.

e. Сур Вова толон юиз.

f. Вова толон сур юиз.

g. Вова юиз толон сур.

(13) *Мар праздникын Луша сииз, котлет яке шашлык?* mi ünneп-INESS Lusa eszik-PST-SG3 kotlett vagy saslik 'Mit evett Lusa az ünnepen, kotlettet vagy saslikot?'

(14) válasz: 'Az ünnepen Lusa saslikot evett, nem kotlettet.'

(*праздникын ünneп-INESS 'ünnepen', Луша 'Lusa', котлет 'kotlett(et)', шашлык 'saslik(ot)', сииз eszik-PST-SG3 'evett', не 'nem'*)

- a. Праздникын Луша сииз шашлык, не котлет. 1
- b. Луша шииз праздникын шашлык, не котлет.
- c. Шашлык праздникын Луша шииз, не котлет.
- d. Луша шашлык праздникын шииз, не котлет.
- e. Праздникын Луша шашлык сииз, не котлет.
- f. Луша шииз шашлык праздникын, не котлет.
- g. Шашлык шииз праздникын Луша, не котлет.

A válaszul kapott mondatok szerkezetét a következőképpen elemeztem. Ha a kérdésben is jelenlővő összetevők (pl. a (8)-es és a (10)-es kérdésben *толон 'tegnap', a (10)-esben Вова 'Vova', a (12)-esben праздникын 'az ünnepen' és Луша 'Lusa'*) a válaszban az ige (V) előtt jelentek meg, akkor azokat topikként (T) értelmeztem (hiszen a diskurzusban már ismert összetevőkről van szó, amelyekről a válaszmondatok állítást tesznek). Ha ugyanezek az összetevők az ige után jelentek meg, akkor - a magyar mondatszerkezet (1. É. KISS 2006) mintájára - egyszerű bővítmenyekként (X) értelmeztem őket.² Azokat az összetevőket, amelyekre a kérdések rákérdeztek, (pl. *сур 'sör(t)', котлет 'kotlett(et)'*), fókuszként (F) értelmeztem. A mondatszerkezet ábrázolásához tehát a következő lineáris sémát alkalmaztam (a fókusz lehetséges helyeit egyelőre nem jelölve):

(15) T T V X X

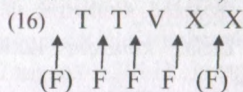
Az adatközlők az első típusú kérdésre kivétel nélkül olyan válaszokat adtak, amelyekben mind az információs, mind a kontrasztív fókusz az ígét közvetlenül megelőző pozíciót foglalta el, és a második típusú kérdésnél is ilyen alternatívákat választottak a leggyakrabban. Amikor azonban külön rákérdeztem, hogy amennyiben a hangsúly a fókuszált szóra esik, milyen szórendi variációkat tartanak grammatikusnak a kérdésekre adott válaszként, akkor meglehetősen különböző alternatívákat jelöltek meg, sőt, olyan adatközlő is akadt, aki szerint a kettes feladattípusnál az összes általam megadott szórendi variáció elképzelhető és grammatikus a kérdésekre adott válaszként. A leggyakrabban azonban - a fókusz típusától függetlenül - azokat az alternatívákat választották az adatközlők, amelyekben a fókuszált elem vagy közvetlenül az ige előtt (TTFV) vagy közvetlenül utána, a mondat végén (TTFV) állt, vagy az ígét megelőző két topik közötti helyet foglalta el (TFTV). Ugyanakkor olyan adatközlő is akadt, aki a két topikot megelőző (FTTV), vagy az ige és egy posztverbális bővítmeny között álló (TVFX), vagy az ige és posztverbális bővítmeny után álló (TVXF) fókuszos mondatokat is

1 A *не котлет* 'nem kotlettet' kifejezést az összes adatközlő a hasonló jelentésű, de udмурtosabb, az orosz *не* tagadószó helyett az udмурт tagadó segédige múlt idejű, egyes szám harmadik személyű formáját tartalmazó *котлет оз* szerkezetre javította.

² Elemzésemmel ugyanakkor nem állítom azt, hogy a nem topik- és nem fókusz-szerepű bővítmenyek nem fordulhatnak elő preverbális helyzetben is.

grammatikusnak tartotta. Vizsgálatom alapján az információs és a kontrasztív fókusz lehetséges helyeit a következő ábrával szemléltethetjük (a „jellemzőbb” helyek félkövérrel vannak szedve):

Összegzés

Kutatásom alapján tehát úgy tűnik, hogy az udmurt fókusz leginkább elfogadott helye az ígét közvetlenül megelőző pozíció (a „produkciós” - első típusú - kérdésekre az adatközlők kizárólag olyan válaszokat adtak, amelyekben a fókuszált mondatrész közvetlenül megelőzte az ígét, és a második típusú feladatnál is az ilyen típusú válaszokat találták a legtöbben grammatikusnak). A magyarral ellentétben ugyanakkor a mondat szerkezet más pontjain is állhat a fókusz: az ige előtt, de nem közvetlenül (megelőzve egy topikot vagy két topik között), vagy közvetlenül az ige után. Az adatközlők grammatikalitási ítéletei néha feltűnően különbözőek voltak: egyes beszélők számára elfogadható a mondat élén álló, két topikot is megelőző, illetve a posztverbális bővítmény után álló fókusz is, mások azonban agrammatikusnak találták az ilyen mondatokat. A fókuszálás eszköze a szórendi pozicionáláson kívül a hangsúly. Az általam készített teszt ugyanakkor nem mutatott ki különbséget a kétféle - információs és kontrasztív - fókusz pozíciója között.

Felhasznált irodalom

É. KISS Katalin 2006. *Mondattan*. In: Magyar nyelv (főszerk. KIEFER Ferenc),

Akadémiai Kiadó, Budapest, 110-148. GYURIS Beáta 2006. *Szemantika*. In: Magyar nyelv (főszerk. KIEFER Ferenc),

Akadémiai Kiadó, Budapest, 175-221. PATONA Mária 2010. *A lengyel nyelv két fókuszpozíciója*. In: Félúton 6. A hatodik Félúton konferencia (2010) kiadványa (főszerk. Parapatics Andrea). <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10/> TANCZOS Orsolya (2011): *Fókusz- és topikpozíciók az udmurtban*.

Konferenciaelőadás; elhangzott: XXVII. International Finno-Ugric Students' Conference, Budapest, 2011. május 10. ПОНАРЯДОВ, В.В. 2010. *Порядок слов в пермских языках в сравнительно-типологическом освещении (простое предложение)*. Коми научный центр УрО, Российской АН, Сыктывкар.